

ПАСИВ И РЕЗУЛТАТИВНОСТ

ВАСИЛ СТАМЕНОВ

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛИАЛ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“ – КЪРДЖАЛИ

v.stamenov@uni-plovdiv.bg

В статията е представено взаимодействието между две от граматикализираните значения на българския глагол – пасивност и резултативност. С помощта на синтактични обектно-субектни трансформации е направена проверка дали всички форми от вида: *бях поканен*, *бидох поканен*, *бъдех поканен*, *бивам поканен*, *бивах поканен*, *да бъда поканен*, *нека (да) бъда поканен*, *дано (да) бъда поканен*, *бих бил поканен*, са резултативни. Последователното прилагане на споменатия критерий показва, че от цитираните граматични образувания резултативни са само тези, които съдържат спомагателните глаголи *бидох* и *бъдех*. Засегнат е и въпросът, свързан с конкуренцията между отделни страдателнопричастни форми. Защишава се тезата, че замяната на формите от модела *бъдех поканен* с *бях поканен* може да се обясни с това, че във втората форма присъстват същите граматични морфемии. Наличието на актуализиращата морфема -Н или -Т превръща *бъдех поканен* в резултативно граматично образувание, което е граматически синоним на *бях поканен*.

Ключови думи: залог; пасив; резултативност; български език

PASSIVE VOICE AND RESULTATIVITY

VASIL STAMENOV

PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV

FILIAL LYUBEN KARAVELOV – KARDZHALI

v.stamenov@uni-plovdiv.bg

This article explores the interaction between two grammaticalised meanings of the Bulgarian verb: passivity and resultativity. Through syntactic object-subject transformations, the study examines whether all forms of the type *бидох поканен*, *бъдех поканен*, *бивам поканен*, *бивах поканен*, *да бъда поканен*, *нека (да) бъда поканен*, *дано (да) бъда поканен*, *бих бил поканен* express a resultative meaning. The consistent application of the transformation criterion reveals that only the grammatical formations containing the auxiliary verbs *бидох* and *бъдех* are resultative. The paper also addresses the competition between different passive forms. The argument is made that replacing forms of the type *бъдех поканен* with *бях поканен* can be justified by the fact that both forms

share the same grammatical morphemes. The presence of the morpheme -H or -T transforms *бъдех поканен* into a resultative grammatical entity that is a grammatical synonym of *бях поканен*.

Keywords: voice; passive voice; resultativity; Bulgarian language

Обект на изследване в настоящата статия е взаимодействието между две от граматикализираните значения на българския глагол – страдателен залог и резултативност; засегнат е въпросът, свързан с конкуренцията между страдателнопричастните форми от вида: *бидох поканен*, *бивам поканен*, *бивах поканен*, *бъдех поканен*, *бях поканен* и др. Изборът на тема е мотивиран от 1) малкия брой изследвания, посветени на разглеждания въпрос; 2) различния брой страдателни граматични образувания, които се приемат за маркирани с резултативност в отделните лингвистични трудове. Основната ни цел е да сравним изложението за залога в последните три научни граматика на българския език: „Българска граматика“ (Пашов/Pashov 1999), „Теоретична граматика на българския език. Морфология“ (Куцаров, И./Kutsarov, I. 2007), „Българска граматика“ (Ницолова/Nitsolova 2008), за да открием различията между отделните автори, свързани с отношението между пасивност и резултативност. В хода на изложението ще потърсим отговор на въпроса защо в рамките на страдателното спрежение съществуват граматически синонимни форми, срв. *бъдех поканен*, от една страна, и *бях поканен*, от друга.

Многообразието от гледни точки за същността на категорията *зalog* изисква да направим уточнението, че ще разглеждаме залога като една от морфологичните категории на българския глагол, представена от две грамемии: актив и пасив. Придържаме се към тезата, че страдателните форми в съвременния български език са аналитични и се образуват с помощта на спомагателен глагол и минало страдателно причастие (Куцаров/Kutsarov 2007). Приемаме, че глаголните форми, които съдържат актуализирана чрез морфемите *-Л*, *-Н* или *-Т* аористна тематична гласна, изразяват резултат от действие (Пашов/Paschov 1999: 166–170; Куцаров, И./Kutsarov, I. 2007: 250).

Известно е, че П. Пашов отбелязва липсата на акционни страдателнопричастни форми в българския език (Пашов/Paschov 1999: 132). Становището на автора не е подробно аргументирано, но формалният подход към езиковите факти сякаш позволява то да бъде прието. Всички пасивни глаголни форми, образувани с помощта на минало страдателно причастие, съдържат актуализирана гласна на миналата основа, срв.: *бидох помолен*, *бивах помолен*, *бъдех помолен*, *помолен е*, *бях помолен*, *ще са помолени*, *щяха да са помолени*, *били помолени*, *щели да са помолени*, *били са помолени*, *щели са да са помолени* и др., която е маркер на граматикализираното значение *резултативност*. Авторът на „Българска граматика“ не посочва страдателнопричастни форми, които според него не са резултативни (вж. Пашов/Paschov 1999).

В публикуваните по-късно граматики на И. Куцаров и Р. Ницолова обаче е направено уточнението, че някои от пасивните залогови форми, образувани с минало страдателно причастие, не изразяват резултат от действие. И. Куцаров отбелязва, че: „се създават и други типове форми, които поемат функции на страдателни нерезултативни варианти: типовете *бива писан* като страдателен корелат на типа *пише* [...]; *биваше писан* и *бъдеше писан* като страдателни корелати на типа *пишеше* [...]; *биде писан* като страдателен корелат на типа *писа*“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 343). Р. Ницолова изтъква, че: „Най-подробното досега описание на причастнопасивните форми е предложено от Куцаров, който основателно подчертава, че повечето от тези форми са резултативни (Ницолова/Nitsolova 2008: 238). Прави впечатление, че и при двамата изследователи не се открива разгърнатата обосновка на мнението защо някои страдателни форми, образувани с аористно причастие, не сигнализират за резултат от действие. И. Куцаров представя своята гледна точка съвсем накратко: „В плана на изразяване типовете форми *бива писан* [...], *биваше писан* [...], *бъдеше писан* [...], *биде писан* [...], *нека бъде (е) писан* [...], *би бил писан*, *бивал писан* [...], *бъдел писан* [...], *нека (да) бъдел писан* също са резултативни, защото имат в състава си минало страдателно причастие, т.е. актуализирана аористна морфема. Не подчертаваме този момент в плана на съдържание, тъй като те се създават като страдателни корелати на нерезултативни форми“ (Куцаров, И./Kutsarov, I. 2007: 363). Би могло да се предположи, че Р. Ницолова приема позицията на И. Куцаров, но тя не представя разсъждения по дискуссионния въпрос.

Различните становища за семантиката на цитираните типове форми от гледна точка на опозицията резултативност – нерезултативност в последните три научни граматики на българския език според нас означава, че е необходимо да се потърсят допълнителни критерии, чрез които да се изясни тяхното значение. Прилагането на формалния подход не е достатъчно и би могло да се допълни с използването на синтактични обектно-субектни трансформации от вида „Ябълките са обрани от работниците“ е равно по смисъл на „Работниците са обрала ябълките“ или „Ябълките не са на дърветата“.

Първо ще разгледаме няколко изречения, в които са използвани страдателни форми за минало време, образувани с помощта на *бидох*¹: *На 13 май с. г. бидох откаран в Централния затвор – Държавната сигурност в София, където бях под следствие до 22 октомври с. г. Не намирайки причини за подвеждане под съд, аз бидох откаран на 23 октомври 1951 година в ТВО (трудова възпитателно обществено) на остров Белене (край Свищов)* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Клеветата биде установена от куп свидетели* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Всички съзаклятници бидоха избити с изключение на няколко в една болница* (<http://search.dcl.bas.bg/>). Както е известно, деятелните форми за абсолютна предходност са нерезултативни. Трансформацията на първия пример във варианта: *На 13 май с. г. ме откараха в Централния затвор – Държавната сигурност в София, където бях под следст-*

вие до 22 октомври с. г. Не намирайки причини за подвеждане под съд, на 23 октомври 1951 година ме откараха в ТВО (трудоовъзпитателно обществено) на остров Белене (край Свищов), според нас обаче не е аргумент в подкрепа на твърдението, че формата „бидох откаран“ е нерезултативна. „Бидох откаран“ е равно на „бяха (ме) откарани“ или описателно „намирах се там/бях там (в Държавна сигурност; в ТВО“. Страдателната форма „биде установена“ от втория пример също съответства на резултативно граматично образуване в актив: Куп свидетели бяха установили клеветата. „Бидоха избити“ отговаря на деятелното резултативно сегашно време „бяха избити“. Наличието на актуализирана аористна тематична гласна в състава на страдателните форми за минало време и възможността те да се заменят с резултативни граматични образувания в деятелен залог подкрепя тезата, че при тях няма разминаване между плана на изразяване и плана на съдържание.

Формите за страдателно сегашно време от вида *бивам писан*, *бивах писан* са интересни, защото „бивам“ представя повторително действие, макар че се срещат граматични образувания, в които след него може да има глагол както от несвършен или свършен вид, така и итератив: *Разказите биват одобрени, авторът бива поканен на разговор и името Иля Варшавски влиза в научната фантастика* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *В следващите седемдесет години Чипровският манастир „Св. Иван Рилски“ още няколко пъти бива разрушаван и възстановяван* (<https://bulgarianhistory.org/chiprovski-ma-nastir/>); *Впрочем нека спомена съвсем между другото, че на мене [...] ми беше приятно, когато при случай, разбира се, след като бивах поканен, и аз допринесох по нещо със своята виола д'аморе за общото развлечение* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Аз отново бивах обзема от непреодолимото желание да лежа, да не мисля за нищо* (<http://search.dcl.bas.bg/>).

Тъй като значенията *вид на глагола*, *резултативност* и *повторителност* са различни, аспектуалната характеристика не би трябвало да повлияе при определянето на конкретен тип граматични образувания като изразяващи или не по морфологичен начин резултата от определено действие. Нерезултативната форма „влиза“ в първия пример от настоящия абзац подсказва, че при трансформация в деятелен залог „биват одобрени“ и „бива поканен“ също трябва да се заместят с нерезултативни форми: *Одобряват разказите, канят автора на разговор и името Иля Варшавски влиза в научната фантастика*. В следващите изречения страдателните форми също съответстват на нерезултативни граматични образувания в актив. „Няколко пъти бива разрушаван и възстановяван“ е равно на: *Няколко пъти го възстановяват и разрушават*; „след като бивах поканен“ може да се замести със „след като ме поканеха“, а „бивах обзема“ с „обземаше ме“. Направените семантични трансформации са доказателство в подкрепа на изразеното от И. Куцаров твърдение, че при някои страдателни форми наличието на актуализирана гласна на миналата основа може и да не експлицира значе-

нието *резултативност*. Според нас обаче е необходимо да се прецизира за кои граматични образувания то е валидно.

Ще продължим анализа си с формите от типа *бъдех писан*, които образуват опозиция с деятелното сегашно относително време *пишеш*. В деятелен залог значенията *относителност* и *резултативност* могат да се изразят отделно в една форма: *накажеш* – относително нерезултативно сегашно време; *наказал съм* – неотносително резултативно сегашно време, но могат и да се съчетаят: *бях наказал* – относително резултативно сегашно време. Страдателният корелат на *бях наказал* е *бях наказан*, който се разглежда от П. Пашов, И. Куцаров и Р. Ницолова като част от резултативните форми в българския език. При *бях наказан* не съществува разминаване между плана на изразяване и плана на съдържание, т.е. морфемите *-АН* изразяват резултативност. Наличието на същия формален показател в *бъдех наказан* изисква да се потърси отговор на въпроса дали при граматичните пасивни образувания за сегашно относително време той е десемантизиран, или присъствието му се свързва с изразяването на резултативност. Нека разгледаме примерите: *Какво щеше да стане с мен, ако бъдех ранен?* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *И все пак, ако бъдеше заловен да върши всичко това, щяха да го обесят за предателство* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Ако бъдеха подложени на атака, щяха да разполагат с прав път за отстъпление обратно към джунглата* (<http://search.dcl.bas.bg/>). И в трите изречения при трансформация в актив е необходимо да се използват резултативни форми, срв.: *Какво щеше да стане с мен, ако ме бяха ранили*; *И все пак, ако го бяха заловили да върши всичко това, щяха да го обесят за предателство*; *Ако ги бяха подложили на атака, щяха да разполагат с прав път за отстъпление обратно към джунглата*. Поради тази причина смятаме, че страдателните форми, образувани с помощта на *бъдех*, трябва да се тълкуват като резултативни. Оказва се, че в рамките на страдателното спрежение няма форма, която пряко да съответства на „пишеше“. „Бъдех поканен“ е относителна форма, но тя е допълнително маркирана и с резултативност. Формата „бивах писан“ не изразява резултата от определено действие, но в нея присъства маркерът на граматикализираното значение *повторителност* – суфиксоидът *-ВА* (Чакърова/Chakarova 2003), и поради тази причина тя също не се различава от „пишеш“ само по един дистинктивен признак. Изразяваме съгласие с твърдението на И. Куцаров, че в страдателното спрежение на българския глагол съществуват относителни нерезултативни форми, но според нас това са само итеративните граматични образувания от вида „бивах поканен“.

Разгледаните дотук страдателнопричастни форми, образувани с помощта на *бидох*, *бивам*, *бивах* и *бъдех*, се отличават с ниска честота на употреба в съвременния български език (Ницолова/Nitsolova 2008: 239). Според П. Пашов и Р. Ницолова спорадичната поява на някоя от цитираните форми в устната и писмената реч е причината днес тяхното значение да се предава

основно със страдателното относително резултативно сегашно време *бях писан* (Пашов/Pashov 1999; Ницолова/Nitsolova 2008). И. Куцаров не коментира колко редовна е употребата на формите, съдържащи *бидох*, *бивам*, *бивах* и *бъдех*. Показателен обаче е фактът, че в Българския национален корпус се откриват малко форми, образувани с помощта на *бидох* – само деветнадесет за първо лице, единствено число: *бидох откаран*; *бидох принуден*, *бидох задържан*, *бидох изпратен* и др. Съвпадението между аористната и имперфектната основа при глагола *съм* (*бях* и *бях*) би могло да обясни защо днес *бях наказан* може да функционира както като сегашно относително, така и като минало време. Тук се наблюдава една от особеностите на новобългарското спрежение. В страдателен залог същинските аористни форми: *бидох помолен*, *биде ограбен* и др., са винаги резултативни и поради тази причина те не са абсолютни корелати на изявителното минало време, което е нерезултативна грамема: *помолих*, *ограбих* и др.

Таблица 1

	помолих	бидох помолен
минало време	+	+
страдателен залог	–	+
резултативност	–	+
свидетелственост	+	+

Замяната на граматичните образувания от модела *бъдеше писан* с *беше писан*, за която споменават П. Пашов и Р. Ницолова (Пашов/Pashov 1999: 129–133); Ницолова/Nitsolova 2008: 239), според нас може да се обясни и с това, че в *беше писан* присъстват същите граматични морфемни. Закономерността, изискваща всички страдателнопричастни форми да се образуват с помощта на минало страдателно причастие, обяснява защо страдателните имперфектни форми, за разлика от деятелните, са аналитични. Флексията за относителност *-Е-/-А-/-'А-* не може да се добави към причастието, образувано от пълнозначния глагол, тъй като то съдържа темафикс на аористната основа: *писАН*. Свидетелската флексия *-Х-/-ШЕ-* в словоформата може да заеме единствено позицията непосредствено след флексията за абсолютна предходност или относителност, срв. *писах*, *пишех*. Това налага използването на спомагателния глагол *бъда* (наред с относителния корелат на *съм*: *бях*), който може да изрази информацията за относителност: *бъдЕх*; свидетелственост: *бъдЕХ*, *бъдЕШЕ*; лице и число: *бъдехМЕ*, *бъдехТЕ*; само число: *бъдехА*. Наличието на актуализиращата морфема *-Н-* или *-Т-* обаче превръща *бъдех писАН* в резултативно граматично образувание, което е граматически синоним на *бях писан*².

В следващия абзац ще анализираме субективномодалните форми от типа *да бъде наказан, нека (да) бъде наказан, дано (да) бъде наказан, бих бил наказан*, които съдържат актуализирана аористна тематична гласна, но според И. Куцаров са нерезултативни. В примерите: *Ако измена на горе казаното нека да бъде наказан от началството* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Нашата цел е да изграждаме футболисти. Дано да бъдат забелязани от националните отбори* (<https://www.haskovo.net/news/487098/>), са използвани повелителните форми „нека да бъде наказан“ и „дано да бъдат забелязани“. Тъй като в деятелен залог съществуват повелителни резултативни и нерезултативни граматични образувания, трансформациите *Ако измена на горе казаното, нека ме накаже началството* (<http://search.dcl.bas.bg/>); *Нашата цел е да изграждаме футболисти. Дано да ги забележат от националните отбори* (<https://www.haskovo.net/news/487098/>) показват, че „нека да бъде наказан“, „дано да бъдат забелязани“ не изразяват резултат от определено действие. Вариантите „нека ме е наказало началството“, „дано да са ги забелязали от националните отбори“ не са семантични съответствия на „нека да бъде наказан от началството“, „дано да бъдат забелязани от националните отбори“, защото формата „нека ме е наказало“ показва примиреността на говорещото лице, която е следствие от постигането на определен резултат, а „дано да са ги забелязали“ изразява контрафактическо действие. Използваният критерий обаче е неприложим към формите за условно наклонение, защото при кондиционала в деятелен залог не съществува противопоставяне между резултативни и нерезултативни словоформи. Наличието на минало деятелно причастие в състава на деятелните условни форми повдига въпроса дали има основания те да се тълкуват като резултативни. Формите от вида *бих писал* не се менят по време, но тъй като изразяват имплицитна следходност (Куцаров, К./Kutsarov, К. 2010), ще направим опит да заменим условните граматични образувания от няколко изречения с такива за бъдеще време. В примерите *Бих дошъл с теб, ако можеш; Бих купил апартамента, ако имах достатъчно средства* глаголните форми „бих отишъл“, „бих купил“ могат да се заместят с относително нерезултативно бъдеще време: *Щях да дойда с теб, ако можеш; Щях да купя апартамента, ако имах достатъчно средства*. Поради тази причина смятаме, че както деятелните, така и страдателните пасивни форми е оправдано да се разглеждат като нерезултативни. *Апартаментът би бил купен, ако клиентът имаше достатъчно средства* е равно на *Клиентът би купил апартамента, ако имаше достатъчно средства*, което съответства на *Клиентът щеше да купи апартамента, ако имаше достатъчно средства*.

В заключение ще отбележим, че субектно-обектните трансформации на изречения, в които са употребени различни страдателнопричастни форми, подкрепят твърдението на И. Куцаров и Р. Ницолова, че актуализираната аористна тематична гласна не изразява резултативност при някои пасивни граматични образувания. Смятаме, че формите, образувани с помощта на

бивам, бивах, да, нека (да) и дано (да): бивам поканен, бивах поканен, да бъда поканен, нека (да) бъда поканен, дано (да) бъда поканен, бих бил поканен и др. са нерезултативни, защото при изреченска структура, в която вършителят на действието заема подложна позиция, е необходимо те да се заместят със своите нерезултативни корелати, срв.: *Бивам поканен на приема* е равно на *Канят ме на приема; Бивах умоляван да се явя при секретаря* съответства на *Умолявах ме да се явя при секретаря; Нека бъда преместен в друг отдел* е равно на *Нека ме преместят в друг отдел* (различно от *Нека са ме преместили*); *Дано да бъдат уведомени* е равно на *Дано да ги уведомят* (различно от *Дано да са ги уведомили*); *Биха били приети в университет* е равно на *Биха ги приели в университет*. Формите, съдържащи *бидох* и *бъдех*: *бидох поканен, бъдех поканен, бъдел поканен* и др., според нас трябва да се разглеждат като част от резултативните граматични образувания в съвременния български език, защото в изречения, в които са употребени, при трансформация в актив е необходимо да се използват резултативни форми, срв.: *Бидох помолен да се явя на конкурса* е равно на *Бяха ме помолили да се явя на конкурса, Ако бъдеха помолени, щяха да помогнат* съответства на *Ако бяха помолени, щяха да помогнат*. Замяната на формите от вида *бъдех поканен* с *бях поканен* се оказва възможна, защото в тях присъстват същите граматични морфеми.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ В примерите са запазени оригиналният правопис и пунктуация.

² В статията поставяме акцент върху наличието на едни и същи граматични морфеми във формите от вида *бъдех поканен* и *бях поканен*, без да отричаме факта, че не във всеки контекст те са взаимозаменяеми.

ЛИТЕРАТУРА

- Куцаров 2007: *Куцаров, И.* Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Куцаров 2010: *Куцаров, К.* Следходността в българския език. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Пашов 1999: *Пашов, П.* Българска граматика. Пловдив, Хермес.
- Чакърова 2003: *Чакърова, К.* Аспектуалност и количество. Велико Търново, Фабер.

REFERENCES

- Chakarova 2003: *Chakarova, K.* Aspektualnost i kolichestvo. Veliko Tarnovo, Faber.
- Kutsarov 2007: *Kutsarov, I.* Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisii Hilendarski”.

Kutsarov 2010: *Kutsarov, K.* Sledhodnostta v balgarskiya ezik. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski".

Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".

Paschov 2007: *Paschov, P.* Balgarska gramatika. Plovdiv, Hermes.

✉ *Васил Стаменов*

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали

ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив, България

✉ *Vasil Stamenov*

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

Filial Lyuben Karavelov – Kardzhali

24, Tsar Asen St., 4000 Plovdiv, Bulgaria